

УДК 811.111-26:81'42:141.311

ХУДОЖНІ КОНЦЕПТИ *MAN, WOMAN* В ІДІОСТИЛІ ДЖУЛІАНА БАРНСА

О.Я. Дойчик, канд. філол. наук (Івано-Франківськ)

У статті досліджуються особливості вербалізації художніх концептів *MAN, WOMAN* в ідіостилі сучасного британського письменника Дж. Барнса. Для художньої концептосфери автора властиве осмислення концептів *MAN, WOMAN* з точки зору ролі людини у природі й у суспільстві, аналізу особливостей і умов становлення особистості (чоловіка і жінки), а також диференціювання чоловічого та жіночого сприйняття навколишньої дійсності, історії та собі подібних. Дослідження авторського осмислення відносин між чоловіком та жінкою у суспільно-філософському та етичному аспектах передбачає виявлення концептуальних ознак (КО) концептів *MAN* і *WOMAN*.

Ключові слова: ідіостиль автора художнього твору, авторський художній концепт, концептуальна ознака.

Дойчик О.Я. Художественные концепты *MAN, WOMAN* в идиостиле Джулиана Барнса. В статье исследуются особенности вербализации художественных концептов *MAN, WOMAN* в идиостиле современного британского писателя Джулиана Барнса. Художественной концептосфере писателя свойственна актуализация концептов *MAN, WOMAN* с позиции роли человека в природе и в обществе, анализа условий становления личности (мужской и женской), а также дифференциации мужского и женского восприятия окружающей среды, истории. Исследование авторского понимания общественно-философского и этического аспектов отношений между мужчиной и женщиной предполагает анализ концептуальных признаков концептов *MAN, WOMAN*.

Ключевые слова: идиостиль автора художественного произведения, авторский художественный концепт, концептуальный признак.

Doichyk O.Ya. Literary Concepts *MAN, WOMAN* in Julian Barnes' Idiostyle. The article focuses on the verbalization of the literary concepts *MAN, WOMAN* in Julian Barnes' idiostyle. In the author's fictional conceptual sphere the concepts *MAN, WOMAN* are actualized from the perspective of a human being's social and natural roles, development of a personality (male and female), and differences between male and female perception of the environment, history, etc. The analysis of the writer's vision of the social-philosophical and ethical aspects of the relationships between a man and a woman reveals the conceptual properties of the concepts *MAN, WOMAN*.

Key words: idiostyle, literary concept, conceptual property.

Актуальність. Формування антропоцентричної парадигми у лінгвістиці, де основна увага у розумінні мовних процесів приділяється людині з її пізнавальними та комунікативними здібностями, привернуло особливу увагу мовознавців до вивчення когнітивних та комунікативних процесів, що лежать в основі створення художнього дискурсу, зокрема, лінгвокогнітивних характеристик репрезентації індивідуальної картини світу (О.П. Воробйова, О.М. Кагановська, В.Г. Ніконова, Е. Семіно, І.А. Тарасова).

За словами О. С. Кубрякової, майже у кожній гуманітарній науці виокремилась спеціальна галузь, пов'язана із застосуванням когнітивного підходу і когнітивного аналізу, що свідчить як про зміцнення міждисциплінарних зв'язків, так і про поширення когнітивної методики на нові галузі знання [10, с. 7]. Основний принцип сучасної наукової парадигми, як зазначає І. А. Тарасова, визначається як "постулат про примат когнітивного", згідно з яким когнітивні структури визначають функціонування будь-яких компонентів мов-

ної системи – лексичних, граматичних, стилістичних, текстових [15, с. 48].

Аналіз праць когнітивного спрямування, присвячених дослідженню художніх текстів, дозволяє зробити висновок про циклічність функціонування художнього твору, основними елементами якого є автор (індивідуальна концептосфера) – художня дійсність (концептуальна структура тексту) – читач (когнітивні механізми сприйняття та інтерпретації). Зосередження на одній із ланок цього ланцюжка зумовлюється методологічними установками та метою конкретного дослідження [15, с. 7]. Когнітивна поетика як методологія моделювання індивідуальної авторської системи концептів зосереджує увагу на співвідношенні текст – автор [6, с. 4; 33]. Сприйняття тексту супроводжується не тільки відображенням у свідомості читача його змістового наповнення, але й актуалізацією тих асоціативних зв'язків, інтерпретація яких потребує залучення базових знань реципієнта, які можуть не завжди збігатися із досвідом автора. Лінгвістичний аналіз тексту, спрямований на виявлення головного смислу тексту, авторського послання, втіленого мовними засобами, які об'єктивують художній світ автора, – це завжди інтерпретація, результат розуміння тексту читачем, що уможливує кілька варіантів прочитань одного і того ж художнього твору [2].

Антропоцентричний принцип у сучасній лінгвістиці вивів автора художнього тексту у центр досліджень: за В.В. Виноградовим, “образ автора є визначальним чинником неповторності стилю художнього твору, який впливає на оцінювання явищ, зображених за допомогою обраного мовного матеріалу” [7, с. 114]. Мовну свідомість автора художнього тексту формують ті знання та уявлення про оточуючий світ, що властиві тільки йому (цей набір знань та уявлень є найбільш репрезентативним при дослідженні мовної складової індивідуальних картин світу) [12, с. 389]. “За широким спектром мовленнєвих перевтілень творчої індивідуальності завжди можна побачити вісь авторської творчості, яка зумовлює її неповторність” [8, с. 37].

За В.І. Карасиком, індивідуальна мовна свідомість включає три набори знань та уявлень, що формують її цілісність: індивідуальний когнітивний простір, колективний когнітивний простір, когнітивна база. Перший набір, а саме, індивідуальний когнітивний простір (унікальна структурована сукупність всіх знань і уявлень людини), вивчається у сучасних дослідженнях, присвячених особливостям мови та стилю того чи іншого автора [9, с. 8–9]. Тому центральним поняттям сучасних лінгвістичних досліджень є ідіостиль автора художнього твору.

Ідіостиль автора художнього твору визначаємо з опорою на праці І. Боктінга, Е. Семіно, К. Свіндлгерст, І.А. Тарасової як опосередкований у художньому тексті мовно-ментальний портрет письменника, який відображається у специфіці індивідуально-авторської концептуалізації дійсності, що детермінується системою особистісних цінностей.

Як зазначає Л.І. Белехова, “поняття “когнітивний стиль” письменника, на відміну від літературного стилю припускає виокремлення способу художнього відображення дійсності у творчості певного автора, особливостей поетичного мислення, яке може бути визначено шляхом аналізу його виражальних мовних засобів у когнітивному аспекті” [5, с. 73].

На думку Е. Семіно, “оскільки когнітивний стиль (mind style) співвідноситься із мовним втіленням концептуалізації текстової дійсності, його дослідження найбільш ефективно здійснюється шляхом поєднання лінгвістичного аналізу та когнітивних теорій, які володіють значним інтерпретативним потенціалом та можуть застосовуватися для забезпечення чітких, систематичних та достовірних результатів лінгвістичного відтворення індивідуального стилю в художній літературі” [23, с. 95]. Отож, сучасний вектор вивчення ідіостилу спрямований від розгляду концептуальних пріоритетів письменника до їх мовної реалізації (Н.С. Болотнова, Л.О. Бутакова, В.Г. Ніконова, О.Г. Фоменко).

Центральною категорією когнітивних досліджень ідіостилу автора художнього твору виступає художній концепт (І.В. Бідіна, В.І. Карасик,

В.Г. Ніконова), який розглядається, насамперед, як одиниця авторської свідомості, репрезентованої у сукупному тексті автора, котра відображає індивідуальне осмислення суті предметів чи явищ дійсності [14; 4, с. 6].

Термін “художній концепт” був уведений С.О. Аскольдовим для позначення базової одиниці індивідуально-авторської свідомості, в якій віддзеркалено результат складного процесу інтерпретації дійсного світу письменником. Художні концепти – образні, символічні, оскільки те, що вони позначають, виходить за межі їх змісту [1, с. 276].

Як зазначає З.Д. Попова, в художній картині світу, яка є відображенням індивідуальної картини світу письменника і втілюється в індивідуальному виборі мовних засобів, можна виявити концепти, притаманні тільки авторському сприйняттю світу – індивідуальні концепти письменника [13, с. 8]. В художньому концепті сублімуються поняття, уявлення, емоції, почуття, вольові акти автора, його світоглядні настанови, зумовлені авторським світосприйняттям і жанровою специфікою художнього тексту. Обсяг художнього концепту – фіксований внаслідок його обмеження творчістю окремого письменника як загальним контекстом дослідження [11, с. 219].

Метою статті є проаналізувати структуру авторських художніх концептів MAN, WOMAN в ідіостилі Джуліана Барнса.

Серед найбільш відомих сучасних письменників-постмодерністів (М. Аміс, П. Акройд, У. Еко, П. Зюськінд, Дж. Фаулз, К. Кізі та ін.) Джуліан Барнс займає почесне місце, оскільки його творча манера, поєднуючи риси постмодернізму (зокрема, символізм, фрагментарність, релятивізм, ризомність, стратегія подвійного кодування, іронія тощо), виходить за межі постмодернізму і характеризується неповторністю, оригінальністю і впізнаваністю.

Об’єктом нашого дослідження є ідіостиль Джуліана Барнса у лінгвокогнітивному вимірі. Предметом дослідження виступають авторські художні концепти MAN, WOMAN як ключові елементи ідіостилу письменника. Матеріалом слугує вибірка мовних засобів вербалізації концептів

MAN, WOMAN у романах Джуліана Барнса “A History of the World in 10 S Chapters”, “Staring at the Sun”, “Metroland”, “Love, etc”, “Flaubert’s Parrot”.

В індивідуальній концептосфері Джуліана Барнса, як свідчать наші дані, переважають проблеми виявлення місця людини у природі й у суспільстві, аналізу особливостей і умов становлення особистості (чоловіка і жінки), а також диференціювання чоловічого та жіночого сприйняття навколишньої дійсності, історії та собі подібних.

Зіставлення концептів MAN – WOMAN осмислюється автором у суспільно-філософському та етичному аспектах. Ключовими етичними позиціями аналізу стосунків між чоловіком та жінкою є любов, вірність, взаєморозуміння. Дослідження авторського осмислення відносин між чоловіком та жінкою у суспільно-філософській та етичній площинах передбачає виявлення концептуальних ознак (КО) концептів MAN і WOMAN.

На думку Джуліана Барнса, завдяки своїм фізіологічним та психічним особливостям жінка є набагато ближчою до природи, ніж чоловік. За Е. Фроммом, чоловік не здатен народити дітей і доглядати за ними, тому в нього слабший зв’язок із природою, ніж у жінки. Менш укорінений у природі, чоловік змушений удосконалювати свій розум і розбудовувати створений ним світ культури [16].

КО концепту WOMAN, які розкривають природні якості та призначення жінки, включають:

- ‘наближення до природи’: *Maybe women are more in touch with the world <...> women are in tune with the planet* [17, с. 89],
- ‘материнство, продовження роду, збереження життя на землі’: *women are more closely connected to all the cycles of nature and birth and rebirth on the planet* [17, с. 89],
- ‘інтуїція’: *if terrible things are going on <...> which threaten the whole existence of the planet, then maybe women get to feel these things* [17, с. 89].

Суспільні передумови формування особистості жінки як частки соціуму відображені у таких КО концепту WOMAN:

- ‘пасивність, брак ініціативи’: *submissive, supportive creatures* [20, с. 123], *She was a girl who believed what she was told* [17, с. 83],
- ‘емоційність’: *You were exteriorizing things, transferring your confusion and anxiety on to the world* [17, с. 109],
- ‘образа і недовіра до чоловіків’: *<...> later resentment grew. Father Christmas ran an all-male team. Typical, absolutely bloody typical, she thought* [17, с. 84], *men, who are only impregnators <...> will sort something out* [17, с. 89]; *I don't keep count of the days <...> Days and weekends and holidays – that is how the men in grey suits measure things* [17, с. 93],
- ‘співчуття до інших’: *supportive creatures* [20, с. 123],
- ‘відповідальність за зло, скоєне людиною’: *Jean felt obscurely that her inability to understand the European crisis was partly responsible for its continuation* [21, с. 17].

“Жіночність” (як і “мужність”) – це передусім культурний стереотип, що накладається в процесі соціалізації. Змалку в дівчатах плакається пасивність, брак ініціативи, виховання жінок обмежує їхні можливості чинити опір підпорядкованості, залежності [3].

Аналіз КО концепту MAN показав, що в індивідуально-авторській картині світу підкреслюються характеристики чоловіка як суспільної істоти:

- ‘руйнівник (природного світу)’: *War, of course, was men's business. Men conducted it and men <...> explained it* [21, с. 17],
- ‘агресія, жорстокість’: *Sometimes when Greg slapped me around I'd think, maybe we've got to make you fixed first, that might make you less aggressive* [17, с. 88],
- ‘байдужість’: *He'll pretend nothing has ever happened. Yes, it wasn't what you thought* [17, с. 87],
- ‘самовпевненість’: *making your own way through life, walking tall, shooting straight, balling chicks as he puts it and spitting in the eye of anyone who does you wrong* [17, с. 204],
- ‘зневажливе ставлення до жінки’: *He just said*

politics was men's business <...> He said did I think it might be pre-menstrual tension [17, с. 88], *Greg thought I was soft* [17, с. 88].

Концепти MAN – WOMAN протиставляються за КО ‘активність / пасивність в історичному процесі’ і ‘вибір методів творення історії’.

Чоловіче начало (MAN) асоціюється із розумом, свідомістю, наукою та прогресом (*He said it was scientifically proved that if you castrate cats they are less aggressive* [17, с. 88]), війною, владою, силою та суспільством з усіма властивими йому порядками та стереотипами: *War, of course, was men's business. Men conducted it and men <...> explained it* [21, с. 17]. Іншими словами, чоловік є активною рушійною силою історичного процесу (*famous men <...> made events happen* [17, с. 97]).

Жінка ж є уособленням природи, материнства, вона наділена глибокою інтуїцією, здатністю осмислити наслідки вини людства за зло, скоєне у світі природи. “Не маючи владних важелів, жінка все ж відчуває себе винною за умови, створені чоловіками” [3]. Ця думка ілюструється у романі “Staring at the Sun”, де головна героїня Джен вважає себе винною у розвиткові кризи в Європі: *Jean felt obscurely that her inability to understand the European crisis was partly responsible for its continuation* [21, с. 17].

Для концептосфери Дж. Барнса властивий розподіл на чоловічу та жіночу моделі світу: *history-herstory*. Він стверджує, що “все ще певна дискримінація в історії присутня. Історія розповідає здебільшого про чоловічі справи. Це історія влади та воєн. <...> у більшості культур протягом усіх часів влада належала чоловікам, тому історичні розповіді висвітлюють життя та досягнення чоловіків. Однак, якщо маєш такий необмежений вплив, дуже легко забути про мовчазну половину людства – і це справді так відбувається” [22, с. 65]. Так, автор робить спробу змінити традиційне бачення історичного процесу, надаючи право голосу “мовчазній” половині людства: *Whose truth do we prefer, <...> the victor's or the victim's?* [17, с. 244].

КО ‘вибір методів творення історії’ відображає чоловічу та жіночу моделі світу. Жіноча модель

порятунку світу полягає у зверненні до природи (*We are going to give ourselves back to nature now* [17, с. 97]; *we'll have to go back to some older circles* [17, с. 93]), відновленні природних ресурсів і усвідомленні себе їх частиною: *We all crawled out of the sea once, didn't we? Now we are going back to it <...> it must be an instinct in the human race <...> raising our chances of survival as a species* [17, с. 94].

Чоловічі методи зводяться до засобів впливу, якими є війна, завоювання, боротьба за владу: *There was a battle here, a war there, a king was deposed, famous men – always famous men, I'm sick of famous men – made events happen* [17, с. 97].

У концептосфері Джуліана Барнса основою відродження світу є любов, що об'єднує чоловіче та жіноче начала в єдине ціле. У той час як традиційна історія бачить центром світу чоловіка, Дж. Барнс ставить жінку в центр чоловічого світу (*She is the center of my world* [17, с. 234], *Gillian. The sainted one. The light of my life* [19, с. 218]), вважаючи любов єдиною формою цілісності чоловічого та жіночого начал і шляхом відродження життя на землі, утворення цілісної моделі суспільства, виведення людства із морального та духовного занепаду.

Ключовими етичними позиціями аналізу стосунків між чоловіком та жінкою є любов, вірність, взаєморозуміння. Ці аспекти відносин між протилежними статями найповніше виявляються у подружньому житті.

Шлюб мислиться автором як упорядкована система (*marriage: children, shopping, meals, pick up times, homework, television, the school run, money holidays* [19, с. 37]; *...the structure of marriage* [19, с. 150]). У концептосфері автора домашню політику (*domestic policy* [19, с. 139]) організовує дружина. Аналізуючи подружні відносини, змальовані письменником у романах “Love, etc”, “Metroland”, “Flaubert's Parrot”, виявляємо такі КО концепту WOMAN:

- ‘лідер, організатор’: *if I keep the structure to our lives, then Oliver can rattle around without coming to much harm* [19, с. 80], *Every marriage*

contains one moderate and one militant [19, с. 30]);

- “голос совісті” для чоловіка: *How the voice of conscience resembles the voice of Gillian. <...> what is it that men marry <...> what they truly seek is their conscience* [19, с. 74].

Автор також аналізує передумови подружньої зради та її залежність від палкості почуттів. Найбільша увага зосереджується на суті і причинах жіночого адюльтеру (“Flaubert's Parrot”, “Love, etc”, “Metroland”, “Before She Met Me”). У цьому контексті КО концепту WOMAN є ‘чесність’: жінки у романах Дж. Барнса ніколи не приховують від своїх чоловіків факт перелюбу (*directly, openly with calm eyes* [20, с. 196]), який часто сумісний з подальшим гармонійним розвитком сімейних стосунків: *I can't see that she actually deceived me. When I asked her, she told me how things stood* [19, с. 96], *it's no solution to go to bed with Oliver and pretend it's his <child>* [19, с. 222], *I never thought my wife was perfect. I loved her but I never deceived myself* [18, с. 76]. Потреба зберігати вірність взагалі ставиться під сумнів, зважаючи на людську природу: *You didn't go into marriage expecting a virgin and I didn't go in expecting a fragrantly faithful husband* [20, с. 196]; *There are many husbands and wives who are made cheerful by adultery, made better to bear their lives* [19, с. 86].

Ситуації зради з боку чоловіка часто осмислюються іронічно: *oh, it is about an end to loneliness, and interests to share, and talking, talking, but it is really about sex* [19, с. 152], *a man never leaves his wife for an older woman* [19, с. 218]; *adultery is a most conventional way to rise above the conventional* [18, с. 164].

Аналіз КО концептів MAN, WOMAN в ідіостилі Дж. Барнса дозволив виявити основні характеристики чоловіка і жінки як природних та суспільних істот, показати авторське бачення місця людини у соціумі та відтворити ключові аспекти міжлюдських взаємин. Перспективним, на наш погляд, є подальше вивчення концептуального виміру ідіостиллю Дж. Барнса шляхом виявлення особ-

ливостей індивідуально-авторської концептуалізації дійсності та моделювання системи авторських художніх концептів у їх взаємозв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / [под ред. В.П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт; [пер. Г. К. Косикова] // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. : трактаты, статьи, эссе. – М. : МГУ, 1987. – С. 387–422.
3. Бербенець Л.С. Гендерний аспект у романі Джуліана Барнса “Історія світу в 10 ½ розділах” [Електронний ресурс] / Л.С. Бербенець. – 2006. – Режим доступу : http://www.bdpu.org/scientific_published/akt_probl_sl_filol-9/45.doc.
4. Беспалова О.Е. Концептосфера поезії Н.С. Гумілева в її лексическом представленні : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / О.Е. Беспалова. – СПб., 2002. – 24 с.
5. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л. І. Белехова. – Київ, 2002. – 461 с.
6. Бугакова Л.О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование / Л.О. Бугакова. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2001. – 283 с.
7. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей / В.В. Виноградов. – М. : Гос. изд. худ. лит-ры, 1961. – 613 с.
8. Гиндин С.И. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Опыт описания идиостилей / С.И. Гиндин. – М. : Наука, 1995. – 437 с.
9. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Москва : Гнозис, 2004. – 390 с.
10. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е.С. Кубрякова // Известия АН. – Серия литературы и языка. – 2004. – Т. 63, № 3. – С. 3–12.
11. Ніконова В.Г. Поетико-когнітивний аналіз драматичного тексту: художній концепт / В.Г. Ніконова // Вісник Дніпропетров. ун-ту. – Серія “Мовознавство”. – Т. 16, № 11. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2008а. – С. 215–220.
12. Підгорна А.Б. Авторська модель світу як одна із форм реалізації індивідуальної концептуальної картини світу / А.Б. Підгорна // Наукові записки. – Вип. 81 (3). – Серія “Філологічні науки (мовознавство)” : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 389–392.
13. Попова З.Д. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – 60 с.
14. Тарасова И.А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля [Электронный ресурс] / И.А. Тарасова // Вестник СамГУ. – 2004. – № 1 (31). – Режим доступу : <http://www.russian.slavica.org>.
15. Тарасова И.А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте: на материале поэзии Г. Иванова и И. Анненского : дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / И.А. Тарасова. – Саратов, 2004 (а). – 484 с.
16. Фромм Э. Человеческая ситуация – ключ к гуманистическому психоанализу // Фромм Э. Искусство любить. – СПб. : Азбука, 2001. – С. 18–66.
17. Barnes J. A History of the World in 10 S Chapters / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 1989. – 308 p.
18. Barnes J. Flaubert’s Parrot / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 1990. – 190 p.
19. Barnes J. Love, etc / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 2002. – 227 p.
20. Barnes J. Metroland / J. Barnes. – London : Picador, 1980. – 214 p.
21. Barnes J. Staring at the Sun / J. Barnes. – London : Picador, 1986. – 195 p.
22. Guignery V. History in Question(s): an Interview with Julian Barnes / V. Guignery // Sources. – Spring 2000. – № 8. – P. 59–72.
23. Semino E. A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / E. Semino // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / [ed. by Elena Semino and Jonathan Culpeper]. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2002. – P. 95–122.